

VILHELM LUDWIG PETER THOMSEN (HAYATI VE TÜRKLÜK BİLİMİNE HİZMETİ)

Zeynep KORKMAZ

Bu gün dilimizin, tarihimizin ve bütünü ile Türk kültürünün bilinen en eski yazılı belgeleri olan Köktürk Anıtları'nın okunuşunun ve dünyaya duyurulmasının yüzüncü yıl dönümüdür. Bilim dünyasında anıtların o güne kadar meçhul kalmış (Run) yazısını çözme şerefi de bildiğimiz gibi Danimarkalı ünlü bilim adamı Vilhelm Ludvig Peter Thomsen'e aittir.

Asıl alanı karşılaştırmalı dil bilimi olan ve Hint-Avrupa dilleri üzerinde çalışan V. Thomsen, Türk dili çalışmalarına, hayatının son 35 yılı içinde ve 1890'dan sonra başlamıştır. Bu da Yenisey ve Orhon Anıtları'nın bilim dünyasına adını "meçhul anıtlar" olarak duyurmasının kendisinde yarattığı merak üzerinedir. V. Thomsen'in, Run yazısı diye adlandırılan meçhul yazıyı çözmek suretiyle gerçekleştirdiği önemli buluşa ve Türklük bilimine yaptığı unutulmaz hizmetlere geçmeden önce, sizlere kısaca hayatı ve meslekî çalışmaları hakkında bilgi vermek isterim.

VILHELM THOMSEN'in Hayatı ve Meslek Alanındaki Çalışmaları:

V. Thomsen 25 Ocak 1842 tarihinde Kopenhag'da doğmuştur. Beş yaşına gelince, babasının posta müdürü olarak Randers kasabasına atanması dolayısıyla çocukluğu bu kasabada geçmiş ve ilk öğrenimini de Randers'te yapmıştır. Orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1859 yılında babasının isteği üzerine Kopenhag İlahiyat Fakültesine yazılmıştır. Ancak, kısa bir süre sonra bu fakülteden ayrılmış ve asıl ilgisini çeken Filoloji Fakültesine geçmiştir. Filoloji Fakültesinde bir yandan karşılaştırmalı dil bilimi okuyan Thomsen, bir yandan da klâsik diller ve nordik diller filolojisi yapmıştır.

Çocukluğundan beri yabancı diller öğrenmeye karşı duyduğu büyük ilgi dolaşısıyla ve bir dereceye kadar da mesleğinin gereği olarak birçok yabancı dil öğrenmiştir. Bunlar belli başlı Batı dilleri dışında, Sanskrit, Arap, İspanyol, Portekiz, Rus, Fin, Macar vb. dillerdir. Toplam sayısı 16'dır.

V. Thomsen'in 1893 yılına kadar süregelen yayınları hep asıl meslek alanı olan karşılaştırmalı dil bilimi ile ilgilidir. Meslekî alandaki ilk bilimsel yayını da 1867'de çıkan Macar dili ve onun akrabalığı konusundaki "Det magyariske Sprog og dets stammeslaegtskab"¹ adlı yazısıdır. V. Thomsen, aynı yıl Finlandiya'ya giderek orada bir süre Fin dili üzerinde araştırmalar yapmış ve ulaştığı sonuçlara dayanarak 1869 yılında ilk kapsamlı eserini yayımlamıştır. V. Thomsen'e hem doktora payesi hem de karşılaştırmalı dil bilimi alanında büyük ün kazandıran bu eseri, Germen dilinin Fin-Lâp dilleri üzerindeki etkisini ele alan değerli bir araştırmadır.² V. Thomsen, bu araştırmasında Fin dilindeki eski çağlardan kalma Germence kelime alıntılarını inceleyerek öncelikle alıcı ve verici dillerin fonetik özelliklerini ve ses kurallarını tespit etmiştir. Daha sonra bu özelliklerin yardımıyla, Fin diline girmiş olan Germence kelimelerin türlü çağlardan kaldığını; bunlardan bir kısmının Gotçadan bir kısmının da Germen (Nord) dillerinden geldiğini ortaya koymuştur. Uzun zaman alan bu çalışmalarla, aynı zamanda Fin-Germen kavimleri arasındaki kelime alışverişlerinin yeri ve zamanı ile bu kavimlerin kültür düzeyleri de belirlenebilmiştir. V. Thomsen'in dil ve kültür tarihi bakımından önemli olan bu eseri bir yıl sonra E. Sieveres tarafından *Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die Finnisch Lappischen*³ adıyla Almancaya çevrilmiş ve kendisine Berlin Bilimler Akademisinden Bopp ödülünü kazandırmıştır. Gerçi, Fin-Germen dili araştırmalarında yeni bir çığır açmış olan bu eser, sonraları birtakım tartışmalara yol açmış ve bazı noktalarda Thomsen'in görüşleri değişikliğe uğramışsa da sonunda ana çizgileriyle yine onun görüşlerine bağlı kalınmıştır.⁴

V. Thomsen, 1869-1870 yıllarında Avrupanın önemli kültür merkezlerini dolaşarak yaptığı araştırmalarda daha çok Slav ve Roman dilleri üzerinde durmuştur. Ülkesine dönünce kısa bir süre lise öğretmenliği yapan V. Thomsen, 1871'de Kopenhag Üniversitesinde dil bilimi doçentliğine atanmıştır. 1875'te profesörlüğe, 1876'da Danimarka Bilimler Akademisi üyeliğine getirilmiştir. 1909 yılında Akademi Başkanı seçilmiştir.

¹ *Tidskrift for philologi og Paedagogik Aargang, 7, s. 149-174.*

² *Den gotiske Sprogklassen Indflydelse pa den finske, En Sproghistorisk undersogelse, Kopenhavn 1869.*

³ Halle 1870, yeni baskısı 1967.

⁴ Hasan Eren, *Türklük Bilimi Tarihi, C. I, TDK. yay. (basılmakta) s.168.*

V. Thomsen, 1875 yılında Paris Dil Kurumu mèmòire'larında yayımlanan "Roman dillerinin ses bilgisi üzerine notlar"⁵ konusundaki yazısı ile bu dillerdeki sessiz yumuşaması olayının kuralını bulmuştur.

1877'de yayımlanan *The relations between ancient Russia and Scandinavia and the origin of the Russian state* adlı eserinde, adından da anlaşılacağı üzere eski Rusya ile İskandinavya arasındaki akrabalık ve Rus devletinin kökeni konusuna eğilmiştir⁶.

V. Thomsen'in büyük çaplı eserlerinden biri de Fin dilleri ile Balt dilleri (Let ve Litvan dilleri) arasındaki ilişkileri dil tarihi açısından inceleyen *Berohringer mellem de finske og de baltiske (Litauisk-Lettiske) Sprog*⁷ adlı araştırmasıdır. Thomsen bu eserde ses değişmesi olaylarından yararlanarak, Fin dillerindeki Baltça kelime alıntılarının, o vakte kadar kabul edildiği gibi Germence alıntılarla eş zamanlı olmadığını, aksine Germen alıntılarında daha eski olduğunu ortaya koymuştur. Thomsen'in bu eseri de daha sonra 1931 yılında Mylord - Möller tarafından *Berührungen zwischen den finnischen und der baltischen Sprachen. Eine sprachgeschichtliche Untersuchung* adıyla Almancaya çevrilmiştir.

Fin dili ile ilgili araştırmalarında, yabancı dillerin Fince üzerindeki etkilerinin kronolojisini de tespit etmiş olan V. Thomsen, bu alıntıları dil ve kültür tarihi bakımından da değerlendirmiştir.

V. Thomsen'in Hint-Avrupa dilleri üzerinde de çalışmaları vardır. Bu çalışmalarıyla Hint-Avrupa dillerindeki damak sesleri kuralını bulmuştur.

Ayrıca, Dancanın imlâsı ile uğraşmış (1885), Dan ağızları sözlüğünün yazılmasına katkıda bulunmuştur.

Hint dillerinden Hindî ve Santala dilleri üzerinde de durmuş olan (1892) V. Thomsen, eski Anadolu'daki Likya dilinin söz dizimi ve Etrüsk dilinin Kuzey-Kafkas dilleri ile olan akrabalığını incelemiştir. Onun karşılaştırmalı yöntemle hazırladığı küçük fakat klâsik değerdeki *Sprogvidenskabens historie*⁸ adlı dilbilimi tarihi de 1927'de Almancaya, 1938'de de Rusçaya çevrilmiştir.

Bilimsel çalışmaları üzerinde yaptığımız bu kısa açıklamadan anlaşılacağı üzere, hemen her araştırmasında yeni bir buluşla veya eski görüşleri değiştiren yeni

⁵ "Remarques sur la phonétique romane. L'i parasite et Les consonnes mouillées en français", *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris*. Tome 3, s.106-123

⁶ Onun bu değerli eseri de 1879 yılında Almancaya çevrilmiştir (yeni baskısı 1964).

⁷ Kopenhavn 1890.

⁸ Kopenhavn 1902.

bir görüşle ortaya çıkan V. Thomsen, bu başarılarıyla, Danimarka'da karşılaştırılmalı dil biliminin kurucusu sayılmaktadır.⁹

V. THOMSEN'in Türklük Bilimine Hizmeti:

V. Thomsen'in Türklük bilimi alanındaki çalışmalarına gelince: Onun bu alandaki başta gelen en büyük hizmeti, Orhon ve Yenisey Yazıtları'nın o güne kadar okunamamış olan yazısını çözmek suretiyle yaptığı keşiftir. Gerçi bu yazıtlar bilim dünyasına yabancı değildi. Daha 171 yıl öncesinden ve XVIII. yüzyılın başlarından beri tanınıyordu. Yenisey Yazıtları hakkındaki ilk bilgileri 1721 yılında Güney Sibirya'daki Abakan bölgesinde araştırmalar yapan genç Alman bilgini Daniel G. Messerschmidt'e ve İsveçli subay Johann Philipp Tabbert von Strahlenberg'in 1730 yılında yayımladığı *Das Nord und östliche Theil von Europa und Asia* adlı eserine borçluyuz. 1709 Poltava savaşında Ruslara esir düşen bu İsveçli subay, 13 yıllık esaret hayatını Sibirya'da dolaşarak Yenisey bölgesinde oturan Abakan, Vogul, Ostyak, Samoyed, Saşa (Yakut), Tatar, Moğol kavim ve toplulukları hakkında etnografya bilgi ve belgeleri toplarken, Yenisey ırmağının yukarı yatağı boyunca uzanan, yazısı İskandinav Run yazısına benzeyen ve küçük mezar taşlarından oluşan Yenisey Yazıtları'nı da görmüş ve bunlar hakkında bilgi vermiştir¹⁰.

Yenisey Yazıtları üzerine daha sonraki bilgilerimiz XVIII. yüzyıl sonlarında ve XIX. yüzyılın ilk yarısındadır. Strahlenberg'in kitabında olduğu gibi, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Rusya'da seyahat eden Peter Simoneviç Pallas'ın seyahatnamesinde de bu yazıtlardan bazı kopyalar yer almıştır. Bu bölgedeki 22 küçük yazıtın kopyası da 1822'de St. Petersburg'ta Georg Spasky tarafından yayımlanmıştır.¹¹ Hattâ 1825 yılında Abel Remusat da bu mezar taşlarının eski Türk ülkelerinde bulunduğu görüşünden hareket ederek Türklere ait olabileceği ihtimalini ileri sürmüştür.¹²

⁹ V. Thomsen'in hayatı ve bilimsel çalışmalarının bu bölümü hakkında genel bilgi için bk. Kurt Wulf, *Vilhelm Thomsen*, Lund 1930; A. Dilaçar, *Thomsen*, TDK yayını, Ankara 1963; Hasan Eren, "Thomsen, Vilhelm Lüdvig Peter", *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXI (Ankara 1982), s. 174; *Türklük Bilimi Tarihi*, C. I, TDK yay. (basılmakta), s. 168.

¹⁰ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, C. I, TDK yayını, İstanbul 1936, yeni baskı Ankara 1986, s. 18; Osman Fikri Sertkaya, "Doğumunun 311. ölümünün 240. yıl dönümünde Philipp Johann von Tabbert-Strahlenberg (1676-1747)", *Türk Kültürü*, Sayı 285, Ocak 1987, s. 16-27.

¹¹ *Inscriptiones Sibiricae; de antiquis quibusdam sculpturis et inscriptionibus in Sibiria repertis*.

¹² Hüseyin Namık Orkun, *a. g. e.* s. 18; Osman Fikri Sertkaya, "Eski Türkçe (Göktürkçe ve Uygurca) araştırmacısı olarak Wilhelm Radloff", *Türk Dili*, Cilt LVI, Sayı 444, Aralık 1988, s. 303-317.

İşte, Yenisey Yazıtları üzerindeki bu ön bilgi ve yayınlar, XIX. yüzyıl sonlarında buralara bilimsel amaçlı araştırma heyetlerinin gönderilmesine vesile olmuştur. Nitekim 1887-1888 yıllarında J. R. Aspelin başkanlığındaki Fin Arkeoloji heyeti, araştırma sonuçlarını ve yazıtların kopyalarını 1889'da *Inscriptions de l'Jenissèi, recueillies et publiées par la société finlandaise d'archéologie (Helsingfors)* "Finlandiya Arkeoloji Cemiyetince toplanan ve yayımlanan Yenisey Yazıtları" adıyla yayımlamıştır. 1892 yılında Otto Donner, *Wörterverzeichnis zu de Inscriptions de l'Jenissei*¹³ adlı kitabı ile bu kopyaların grafikli kelime indekslerini yayımlamıştır.

Yine 1889 yılında Rus arkeologlarından ve İrkutsk Coğrafya Cemiyetinden N. M. Yadrintsev, Orhon ırmağının eski yatağındaki Koşo-Çaydam gölü yakınında bu gün Orhon Yazıtları diye adlandırdığımız iki büyük yazıtı, Kül tigin ve Bilge kağan yazıtlarını, bulmuştur. N. M. Yadrintsev, bu yazıtları bilim dünyasına sunan *Anciens caractères trouvés sur des pierres et des ornements au bord de l'Orkhon* adlı eserini 1890'da St. Petersburg'da yayımladı. Bu buluş üzerine filolog ve arkeologların Orhon ve Yenisey Yazıtlarına karşı duydukları heyecan daha büyük boyutlara ulaştı¹⁴ Bunun üzerine 1890-1891 yıllarında A. O. Heikel başkanlığındaki bir Fin araştırma heyeti Koşo-Çaydam bölgesine Orhon ırmağı kıyılarına giderek gerekli araştırmaları yapmış ve *Inscriptions de l'Orkhon, recueillies par l'expédition finnoise*¹⁵ adı altında yazıtların mükemmel bir kopyasını yayımlamıştır. Bunu W. Radloff başkanlığındaki Rus bilim heyetinin gezisi izlemiş ve sonuçlar *Atlas der Alterthümer der Mongolei, im Auftrage der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, herausgegeben Dr. W. Radloff*¹⁶ "Moğolistandaki Eski Harabelelerinin Atlası..." adıyla yayımlanmıştır.¹⁷

V. Thomsen, yazıtlar üzerindeki alfabeyi çözme çalışmalarına biraz önce belirttiğimiz Fin-Ogur Cemiyetinin Heikel yayını ile Rus Bilimler Akademisinin yayınlarını esas alarak başlamıştır. Thomsen çalışmalarına başlarken bunların eski

¹³ *Mémoire de la Société Finno-Ougrienne* IV

¹⁴ Bk. V. Thomsen, Dèchiffrement des inscriptions de l' Orkhon et de l'Jenissèi, Notice préliminaire, *Bulletin de l'Académie Royale de Sciences et des Lettres de Danemark*, Copenhague 1893, Afh. s. 2; Türkçe çevirisi: Vedat Köken, *Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü, İlk bildiri*, TDK, Yay., Ankara 1993, s. I.

¹⁵ 1890 et publiées par la Société Finno-Ougrienne 1892

¹⁶ St. Petersburg 1892-1899.

¹⁷ Yenisey ve Orhon Anıtlarıyla, Moğolistanda daha sonra bulunan öteki yazıtların tarihçesi ve yapılan çalışmalar için bk. Osman F. Sertkaya, "Köl Tigin'in ölümünün 1250. yıl dönümü dolayısı ile Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ndeki Köktürk harfli metinler üzerinde yapılan arkeolojik ve filolojik çalışmalara toplu bir bakış", *Bellekten*, C. XLVIII/185 (Ocak 1983), Ankara 1984, s. 67-85; Ahmet B. Ercilasun, "Bengütaş Edebiyatı", *Büyük Türk Klasikleri*, C. I (İst. 1985), s. 56-66; Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK. yay. Ankara 1988, s. V-XI.

Türklerden kalma anıtlar olduğunu biliyordu. Çünkü, iki büyük anıttan oluşan ve dört yönü bulunan Orhon Yazıtları'nın birer yüzünde Çince bir metin vardı. Thomsen'in kendi çalışmaları sırasında I. yazıt diye adlandırdığı taştaki, yani daha sonraki adıyla Kül Tigin Yazıtı'ndaki, Çince metin daha iyi korunmuş; öteki taşın, yani Bilge Kagan Yazıtı'nın metni ise hayli tahribata uğramış bulunuyordu. Yazıtların Çince yüzünün Almancaya çeviri ve yorumu Georg von der Gabelentz tarafından yapılmış ve Fin heyetinin yayınına eklenmişti. Bu metnin daha geniş ve daha doğru çevirisi de Hollandalı bilim adamı G. Schlegel tarafından yapılmış ve *La stèle funéraire du Teghin Giogh* (Teghin Giogh'un mezar taşı)¹⁸ adıyla yayımlanmıştı. Yazıtların Çince yüzünün çeviri ve yorumundan, I. yazıtın kagan veya tahtın sahibi Kutlug'un (Çince yazılışı ile *Kout-tho-louk kho-han*) 731 yılında ölen küçük kardeşi tigin (prens, Çince *Kiueh*)'in anısına milâdî takvimle 28 Ocak 733'ü karşılayan bir tarihte dikildiği; bu prensin VI. yüzyıl ortalarından 745 yılına kadar hüküm süren ve akraba kavim Uygurların saldırısı ile yıkılmış bulunan Tou-kiue veya Türklerin soyundan geldiği¹⁹ anlaşılıyordu. Yalnız bu kısa Çince metnin, Türkçe yazıtın bir tercümesi olmadığı da daha ilk bakışta farkediliyordu. Çünkü asıl metin Çince metnin dört beş misli genişlikte idi. Bu da demekti ki, yazıtlar metin bakımından birbirinin aynı olan iki dilli birer yazıt niteliğinde değildir. Birbirinden bağımsız metinlerdir. Nitekim, daha sonra böyle olduğu da ortaya çıkmıştır. Ne var ki, bu kısa Çince metin sayesinde Orhon ve Yenisey Yazıtlarının kimlere ait olduğu ve hangi dilde yazılmış bulunduğu öğrenilebilmiş ve yazıtların eski bir Türk lehçesi ile yazıldığına şüphe kalmamıştı. Ancak, anıtlar üzerindeki yazılar henüz meçhuldü ve şimdiye kadar yapılan bazı denemelerden hiçbir olumlu sonuç alınamamıştı. V. Thomsen bu girişimlerdeki başarısızlığı güvenilir bir yöntemle çalışılmamış olmasına bağlıyordu. Nitekim, bu yazıya eğilmiş olan Otto Donner de diğerleri de anıtlardaki yazının harfleri ile başka devir ve kavimlere ait yazıların harfleri arasındaki şekil benzerliğinden yararlanmak istemişlerdir. Hattâ Otto Donner, bu yazı ile aralarında bin yıldan fazla zaman ayrılığı bulunan Yunan ve Küçük Asya alfabelerini karşılaştırma yolunu tutmuş; dolayısıyla da çalışmaları bir saman alevi gibi parlayıp geçerek, sonuçsuz kalmıştı²⁰.

İşte V. Thomsen Orhon yazıtları üzerindeki meçhul yazıyı çözme işine bu şartlar altında başlamış; derinlemesine bir yöntemle işe koyulmuştur.

Daha sonra yayımlanan buluş bildirisinde açıklandığı üzere, V. Thomsen konuya bambaşka bir yöntemle eğilmiştir. Önce yazının yazılış yönünü tespiti için Çince yazıtta olduğu gibi yukarıdan aşağıya ve sağdan sola yazıldığını tespit

¹⁸ *Mémoire de la Société Finno-Ougrienne* III, Helsinki 1892.

¹⁹ V. Thomsen, not 14'te göst. bildiri, s. 3, Türkçe çev. S. I.

²⁰ V. Thomsen, not 14'te göst. bildiri metni, s. 7,8.

etmiş; satırların sırası ve dört yüzden hangisinin başlangıç yüzü olduğu üzerinde durmuştur. Hattâ bu tespit sırasında kullandığı Heikel ve Radloff yayımlarındaki metin düzenleme yanlışlarını da yoluna koyarak ve satırlarla ilgili bazı ip uçlarından yararlanarak metnin normal çatısını kurabilmiştir.²¹ Bundan sonra okuma işine koyulan bilgin, bu noktada çeşitli işaret ve kelimelerin nerede ve ne biçimde yer aldıklarını, aynı kelimelerin hecelemedeki değişkenleri ve benzeri daha başka olgularla Çince yazıtın verebileceği imkânları göz önünde bulundurmıştır. Bu ip uçlarından yararlanarak yazıtta birbirinden farklı 38 işaret olduğunu; kelimelerin birbirinden üst üste iki nokta ile ayrıldığını, zamir, sayı adları gibi bazı küçük sözlerin çok defa kendinden önceki ve sonraki sözlerle bitişik yazıldığını tespit etmiştir. Alfabedeki işaret çokluğundan, bu yazıtın basit alfabeli bir yazı olmadığı, aynı ses için değişen şartlara göre farklı işaretler kullanan bir yazı olabileceği ihtimalini benimsemiştir.

İlk önce ünlüleri bulma girişimine yönelerek ve geçici olarak x y x gibi üç harfli sözler üzerinde durup, bunların ya “ünsüz + ünlü + ünsüz” ya da “ünlü + ünsüz + ünlü” tipinde olacağı varsayımından hareket ederek ilk basamakta o ~ u ʎ, ı ~ i ʞ ve ö ~ ü ʞ ünlülerini karşılayan işaretleri bulmuştur. Paralel metinlerin ortak kelimeleri üzerinde yaptığı karşılaştırmalardan sonra bunların bazen yazılıp bazen yazılmadığını ortaya koymuştur. Bulduğu bu ünlü işaretleri ile geride kalan işaretler arasındaki ilişkileri inceleyince, belirli bazı ünsüzlerin belirli bazı ünlüler ile kullanılması şeklinde değişmez bir imlâ kuralının varlığını farketmiştir. Bu incelemeler sırasında bazı bocalamalar da geçirmiştir. Söz gelişi ö ~ ü ʞ değerindeki işareti e sesine karşılık tuttuğu için bu yanlışta, tahminlerinin uzun süre yol almasına engel olmuştur. Bundan sonra ʞ işaretinin a ~ e değerinde olduğunu bulmuştur. ünlülerin bulunması, onun bir ünlünün türüne göre değişik biçimdeki ünsüzlerle birleştiğini kavramasına yardımcı olmuş ve bu yolla ünsüzlerin belirlenmesinde epey yol almıştır.

V. Thomsen, bundan sonraki basamakta, belirli bazı kelimelerin anlamlarını bulma ve bunun için de Çince metinde özel adlardan yararlanma gereğini duymuştur. Ancak, uzunca bir aramadan sonra, Çince yazıtta Çince yazılışları ile geçen özel adlardan ikisi dışında hiçbir adın Türkçe metinde bulunmadığı görüşüne varmıştır. Her iki yazıttaki ortak iki özel addan biri, Yenisey Yazıtlarında da bulunan, Moğolcanın ve Türk lehçelerinin "gök, sema; Tanrı" anlamlarındaki ortak *ten̄gri* kelimesine tekabül eden yazılış idi ʞʞʞʞ. Diğeri de önce yanlış değerlendirilip *Kök-tigin* diye okuduğu *Köl-tigin* ʞʞʞʞʞʞ idi. Bu iki kelimenin yardımı ile metinde ve Yenisey yazıtlarında sık sık geçen *Türk* ʞʞʞʞ kelimesini de bulmuştu. Bu kelimelerin ses değerlerinden yararlanarak²² kısa bir süre sonra yazıtın tamamını sağ-

²¹ Ayrıntı için bk. V. Thomsen, not 14'te göst. e., s. 5-6 ve ö.

²² Daha geniş bilgi için bk. not 14'te göst. e.

lıklı bir şekilde çözmeyi başarmış olan V. Thomsen, bu emsalsiz buluşunu Danimarka Kraliyet Bilimler Akademisinin 15 Aralık 1893 tarihli toplantısında bir bildiri ile ve ayrıntılı olarak açıklamıştır. Köktürk yazısının çözümü ve okunuşu ile ilgili bu bildiri Danimarka Kraliyet Bilim Akademisinin Bülteninde "Dèchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Jënissei, Notice prèliminaire"²³ "Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Deşifresi" adıyla yayımlanmıştır.

V. Thomsen'in Köktürk Yazıtları'nın sırrını çözmesi, Türk tarihinin belgelere dayalı başlangıcını epey gerilere, M. S. VI. yüzyıl ortalarına kadar götürebildiği gibi, Türkologlara ve Türklük bilimi çalışmalarına da yeni bir ufuk açmıştır. Bu heyecanla işe koyulan W. Radloff, Orhon ve Yenisey Yazıtlarını metin ve tercümesiyle üç bölüm halinde *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei (Moğolistandaki Türk Kitabeleri)*²⁴ adıyla yayımlamıştır. Ancak, çok aceleye getirilmiş bir yayın olduğundan, pek çok okuma ve çeviri yanlışları yapılmıştır. Elbette bu buluştan sonra V. Thomsen'in, yazıtları, metin ve tercümeleri ile birlikte kendisinin de yayımlaması gerekiyordu. Gerçi, onun daha 1894 Martında, yazıtların çözümünden üç ay sonra yaptığı yayında da hayli yanlışlar vardı. Ancak, Thomsen, bundan sonra çok titiz bir çalışma ile hazırladığı eseri, *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*²⁵ adıyla yayımlamıştır.

İki bölümden oluşan bu eserin birinci bölümünde, V. Thomsen Köktürk yazı sistemini ayrıntılı biçimde incelemiş (s. 7-44) ve bu yazının köken sorununa eğilmiştir. Eserin 2. bölümünün başında eski Türk tarihini ele almış (s. 57-96); daha sonra Kül Tigin ve Bilge Kagan Yazıtları'nın çevriyazıları ile Fransızca tercümelerini vermiştir (s. 97-134). Bunlara, metin ve çeviri ile ilgili açıklama notlarıyla, yazıtlarda geçen sözlerin alfabetik dizinini (s. 135-211) ve daha önce söz konusu ettiğimiz Çince yazıtın E. H. Parker tarafından yapılmış İngilizce çevirisi de eklenmiştir. Thomsen'in bu eseri mükemmel bir araştırma niteliği taşıdığından, daha sonra bu alanda çalışan bilginlerce örnek alınmıştır.

V. Thomsen, yazıtlar üzerindeki çalışmalarını, araştırma yazıları veya başlıbaşına eserler halinde bundan sonraki yıllarda da devam ettirmiştir. Çünkü bir yandan yazıtlarda 1160 yıl boyunca tabiat şartlarının meydana getirdiği tahribat, bir yandan da yer yer okuma ve yorumda kendini gösteren eksiklik veya farklılıklar dolayısıyla, üzerinde durulması ve çözülmesi gereken sorunlar ortaya çıkıyordu. Thomsen bu amaçla XI. Doğu Bilimleri Kongresine sunduğu "Sur le système des

²³ *Bulletin de l'Academie Royale des Sciences et des Lettres de Danemark*, Copenhagen 1893, s. 285-299=Afh. s. 3-19.

²⁴ I. Lieferung St. Petersburg 1894-1895.

²⁵ *MSFOu*, Helsingfors 1896.

consonnes dans la langue ouigoure"²⁶ adlı araştırmasında Uygur Türkçesinin ünsüz sistemi üzerinde durarak ve W. Radloff'un ünsüzlere verdiği yanlış ses değerleri yüzünden Kutadgu Bilig metninde yaptığı okuma yanlışlarının düzelterek, bu konuya önemli bir katkıda bulunmuştur.

V. Thomsen'in Eski Türkçe alanında daha sonra yaptığı başlıca araştırmaları şunlardır:

Turfan yazmalarında bulunan ve Run yazısıyla yazılmış olan bir yapraklık metnin işlenip yayımlanması: "Ein Blatt in Turkischer Runen Schrift aus Turfan"²⁷.

Macar doğu bilimcilerinden Aurel Stein'in Tarım vadisindeki Tunhuang ve Miran mabetlerinde bulunan kendisine gönderdiği üç yazmanın işlenerek İngilizce tercümesiyle birlikte yayını: "Dr. M. A. Steins Manuscripts in Turkish Runen script"²⁸ Bu yayındaki I. yazma, toplam 53 satırlık A, B, B arkası ve C yüzlerinden oluşan üç parçalık bir metin; ikincisi 107 sayfalık *Irk Bitig* diye bildiğimiz bir fal kitabı; üçüncüsü ata sözü niteliğinde küçük bir metin, dördüncüsü de çok zor okunan bir metindir.²⁹

1913 yılında emekliye ayrılan Thomsen, yazıtlar üzerindeki çalışmalarına bundan sonra da devam etmiştir.

Thomsen Yenisey Yazıtları üzerindeki "Une lettre méconnue des inscriptions de l'Jènissei"³⁰ adlı araştırma yazısında, W. Radloff'un yanlış bir ses değerlendirmesi ile *b* olarak okuduğu harfin *b* değil, *él* "kavim", *ét* "etmek", *bél* "bel", *bêş*, *yêti* sözlerinde görüldüğü gibi kapalı *e* değerinde olduğunu ortaya koymuştur.

V. Thomsen'in 1914-1915 yıllarında Danca olarak yayımlanan yazısı, Doğu Türkistan'ın tarihi ve orada yapılan kazılarla ilgilidir: "Fra Ost-Turkestan Fortid"³¹ Almancaya çevirisi: "Aus Ostturkestans Vergangenheit"³².

²⁶ KSz., 2, 1901, s. 241-259.

²⁷ SPAW. phil.- hist. 1910/15, s. 296-306. Bu konuda bk. Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, C. II, TDK. yay. İstanbul 1938, yeni baskı Ankara 1986, s. 56-59; Osman F. Sertkaya, "Fragmente in Alttürkischer Inschrift aus den Turfanfunden", *Runen Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa*, SUA, 1985, s. 1.

²⁸ JRAS, 1912, s. 181-227.

²⁹ Geniş bilgi için bk. *Eski Türk Yazıtları*, C. II, s. 61-100, Osman F. Sertkaya, *göst. e.*, s. 133 ve öf.

³⁰ JSFOu, XXX/4, 1913-1918

³¹ *Tidskrift for Videnskab og Kritik*, 1914-1915.

³² *UJb.*, 1925, S. 1-24.

V. Thomsen'in büyük çaptaki çalışmalarından biri de 1916 yılında yayımlanan *Turcica* ³³adlı kitabıdır: *Turcica*'da, V. Thomsen'in Orhon ve Yenisey Yazıtları üzerindeki en son yorum ve değerlendirmeleri yer almıştır.

V. Thomsen, 1917'de Macaristan'da Nagy-Szent Miklós'ta bulunan Peçenek devri yazıtları üzerinde de çalışmış ve bu çalışmasını *Une inscription de la trouvaille d'or Nagy-Szent-Miklós* adıyla yayımlamıştır.

1922 yılında Orhon Yazıtlarını ve 1897 de Klemenzen tarafından bulunan Ton-yukuk Yazıtı'nı yeniden gözden geçirerek ve başına Bilge Kagan'a kadar uzanan Köktürk tarihini inceleyen bir giriş yazısı koyarak Danca'ya çevirmiştir ³⁴. Onun bu son çevirisi H. H. Schaeder tarafından "Alttürkische Inschriften aus der Mongolei in Übersetzung und mit Einleitung"³⁵ başlığı ile Almancaya, Ragıp Hulusî (Özdem) tarafından da "Moğolistan'daki Türkçe Kitabeler"³⁶ başlığı ile Almancasından Türkçeye aktarılmıştır.

V. Thomsen, hayatının son yıllarında eski öğrencisi Kurt Wulf'la birlikte Yenisey Yazıtları üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmalar sırasında, Köktürk ve Yenisey Yazıtlarının yeni bir yayınının K. Wulf tarafından baskıya hazırlanması plânlanmıştı. Ancak, önce Thomsen'in daha sonraki yıllarda da Wulf'un ölümü ile bu proje gerçekleştirilememiştir.

V. Thomsen'in uzun ve çok verimli hayatı 12 Mayıs 1927 tarihinde Kopenhag yakınındaki Valby'de 85 yaşında iken sona ermiştir. Ölümü, Batı bilim dünyasında derin akisler uyandırmıştır.

Onun 1927'de hazırladığı Talas yazıtlarının okunup tarihlendirilmesi üzerindeki beş yapraklık bir çalışması da ölümünden çok yıllar sonra Kaare Thomsen'in aracılığı ile ünlü Macar Türkoloğu G. Németh'e gönderilmiş, Németh bunu 1972 yılında, Macar Bilimler Akademisinin Lengüistik Yıllığı'nda onun adına "Zur Deutung der Talas Inschriften von Vilhelm Thomsen 1927"³⁷ fotokopi halinde yayımlamıştır.

V. Thomsen'in gerek dil bilimi alanındaki gerek Yenisey ve Orhon Yazıtları üzerindeki keşif ve çalışmaları bilim dünyasında gereken takdiri bulmuş ve kendisine defalarca ödül verilmiştir. Doktorasının yıl dönümüne rastlayan 1894 yılında

³³ *MSFOu*, 1916, s. I-107.

³⁴ *Samlede Afhandlinger III*, 1922, s. 465-516.

³⁵ *ZDMG*, 25, 1924, s. 121-175

³⁶ *Türkiyat Mecmuası*, II, s. 81-118

³⁷ *Acta Linguistica Scientiarum Hungarica*, XXII/3-4, s. s. 245-250

çıkarılan armağan cildi dışında, 1912 yılında eski öğrencilerinin ve çalışma arkadaşlarının 70. yıl armağanı olarak sundukları, değerli yazıları içine alan uluslararası nitelikteki *Festschrift für Vilhelm Thomsen* ³⁸ bunlardan biridir.

Yine 1912 yılında doğumunun 70. yıl dönümü dolayısıyla Danimarka Kralı kendisini kutlayarak göğsüne fil madalyası takmıştır. Aynı yıl Finlandiya'da bir kral gibi karşılanmış ve şerefine yapılan törende, kendisine karşı, bildiği 16 dilde takdir konuşmaları yapılmıştır. 1922'de de onun türlü yazılarını bir araya toplayan ciltler kendisine 80. doğum yıldönümü armağanı olarak sunulmuştur.

V. Thomsen'in eski Türk yazıtları üzerindeki keşfi ve yaptığı başarılı çalışmalar Osmanlı Devleti tarafından da takdirle karşılanmış ve 20 Ekim 1915 tarihinde "I. dereceden Mecidi Nişanı" ile taltif edilmiştir.³⁹

V. Thomsen'in bütün çalışmaları toplu olarak *Samlede Afhandlinger* (1-4)⁴⁰, adı altında yayımlanmıştır.

Kurt Wulf'un da Thomsen'in hayatını ve bilimsel çalışmalarını ele alan *Vilhelm Thomsen* ⁴¹ adlı bir kitapçığı vardır.⁴²

V. Thomsen, meslek hayatı boyunca yalnız eser vermekle kalmamış, Türk- lük bilimine bu alanın ünlü birkaç bilim adamını yetiştirmekle de hizmet etmiştir. Türk dilinin karşılaştırmalı ses bilgisi üzerinde çalışan ve Çuvaş Türkçesinin ses tarihini inceleyen Vilhelm Grönbech, 1903'te Türkçenin ses kuralı üzerinde bir araştırma yazısı çıkan Holger Pederson ve 1936'da *Der Türkische Sprachbau* (Türk Dilinin Yapısı)⁴³ adlı doktora tezi ile aynı yıl Codex Cumanicus'un el yazmasının tıpkı basımını, 1942 yılında *Komanisches Wörterbuch* "Kuman Sözlüğü" adıyla bu eserin sözlüğünü, 1948 yılında XIV. yüzyıl Harezmi Türkçesi temsilcilerinden Rabguzî'nin *Kıyasü'l-enbiyâ*'sının Londra British Museum'daki değerli yazmasının fotokopisini yayımlayan ve V. Grönbech'in oğlu olan Kaare Grönbech, V. Thomsen'in yetiştirdiği değerli bilim adamlarıdır.

V. Thomsen, Köktürk yazısını çözen buluşu ve hayatı boyunca süregelen değerli çalışmaları ile Türk dili tarihinde kendisine ve etrafına ışık saçan ölümsüz sayfalar ayırmıştır. Onun aziz hatırası Türkologlar ve Türk milleti tarafından her zaman saygı ve sevgi ile anılacaktır.

³⁸ Leipzig 1912.

³⁹ Başbakanlık Devlet Arşivi, Belge no:1655: İrade-i Taltifat, 20 Teşrin-i evvel 1331 (1915).

⁴⁰ Kobenhavn-Kristiania 1919-1931.

⁴¹ Lund, 1930.

⁴² Bizdeki V. Thomsen'le ilgili yayınlar için not 9'da gösterilen yazılara bk.

⁴³ Kobenhavn, 1936.